

Sant Cosme i sant Damià, els sants patrons dels metges

Miquel Bruguera i Cortada

Unitat d'Estudis Acadèmics. Col·legi Oficial de Metges de Barcelona.

Introducció

Els sants, per l'Església catòlica, són persones que en vida foren un exemple de virtuts i demostraren la seva fe en Déu. En certes èpoques, aquesta fe els va dur a patir martiri abans que abjurar de la seva fe.

El nom que reben els cristians en el baptisme és el d'un sant, santa o verge, que s'espera els protegeixi quan les circumstàncies els siguin adverses i, eventualment, faci d'intermediari amb el Senyor per fer-li arribar peticions d'ajuda en situacions difícils, tant de salut, com laborals o econòmiques.

Entrant al segle XX, el sentiment de patronatge que tenen els països catòlics s'estén als col·lectius professionals, als municipis i, fins i tot, a països. Així, tenim un sant patró per a cada professió, cada municipi i cada país. Una consulta a Internet facilitarà la identificació d'aquests patrons¹.

En els països protestants no existeix la devoció als sants, ja que aquesta religió creu en la relació directa del fidel amb Déu, sense necessitat d'intermediaris. Per aquesta raó no es troben retaules, estàtues o pintures de sants o verges als seus temples².

Els més antics patrons de professions sanitàries són sant Cosme i sant Damià. La seva devoció, com la de tots els sants, ha anat decreixent amb gran rapidesa en els temps actuals degut en gran mesura al laïcisme de la nostra societat. Per això, és previsible que molts lectors d'aquesta secció, que dediquem als sants patrons de les professions sanitàries, ignorin qui eren aquests patrons i per què ho eren³. La publicació d'aquestes notes històriques té l'aspiració de corregir aquesta desinformació.

Els patrons dels metges

Els sants Cosme i Damià tenen una gran vinculació amb la medicina perquè eren metges i perquè, segons la llegenda, van fer el primer trasplantament de la història, posant la cama sana d'un esclau negre que havia mort el dia anterior

al sagristà de l'església de Roma que duia els noms dels sants, que es queixava d'un mal a la cama que li causava un dolor insuportable⁴.

Aquest miracle, conegut com el miracle de la cama negra, està representat en un gran nombre de quadres de pintors dels segles XIV al XVIII, especialment de pintors espanyols, alemanys i italians. Segurament és l'obra d'un sant pintada més vegades⁵.

La vinculació entre els sants Cosme i Damià i els metges s'estableix d'una manera formal quan el gremi de cirurgians francesos medieval crea el Col·legi de Sant Cosme i Sant Pau per defensar els seus interessos professionals i també per constituir-se en centre de formació i donar les acreditacions de competència als que han superat un examen.

La devoció als sants Cosme i Damià està estesa per tot el món. A Catalunya hi ha un bon nombre d'esglésies, capelles i ermites dedicades a aquests sants, que també són coneguts com els Sants Metges.

Qui eren sant Cosme i sant Damià?

Coneixem la vida d'aquests sants pel llibre *La llegenda daurada*, escrit pel frare dominic Jacques de la Voragine, a mitjans del segle XIII, que és una recopilació de biografies d'un gran nombre de sants i santes⁶. Atenent a les limitades fonts d'informació que es podia tenir en aquella època, és de suposar que siguin biografies llegendàries, més que no pas històriques.

Cosme i Damià eren dos germans bessons nascuts a finals del segle II dC en un petit poblet, Aegae, a la costa de Cilícia, l'actual Turquia, situat a la badia d'Alexandreta, vora de la frontera actual entre Turquia i Síria.

Eren els fills grans d'una família cristiana, que va tenir tres fills més, en la qual tots van ser educats en la fe en Crist. Cosme i Damià estudiaven medicina a Síria i tornen al seu poble per exercir com a metges. No cobren als malalts i fan proselitisme per fer augmentar el nombre de cristians. Tenen fama de bons metges però són detinguts pels romans que dominaven la Cilícia en el temps de l'emperador Dioclecià (284-305 dC)⁷.

L'imperi romà era tolerant amb les religions dels territoris que havia sotmès, però exigia, com a prova de lleialtat, que els seus pobladors prestessin culte a l'emperador, com ho feien els ciutadans romans. Això, que no era problema pels pobles politeïstes, sí que ho era pels cristians,

Correspondència: Miquel Bruguera i Cortada
Unitat d'Estudis Acadèmics
Col·legi Oficial de Metges de Barcelona
Passeig de la Bonanova, 47
08017 Barcelona
Adreça electrònica: mbruguera@comb.cat

que no acceptaven altre déu que el seu. Per aquesta raó es produïren les persecucions contra els cristians, que es van succeir durant els segles III i IV i van omplir el santoral de sants i santes màrtirs.

El martiri dels sants

Cosme i Damià són denunciats per no abjurar de la seva fe i conduïts davant del governador de Cilícia, un romà anomenat Lísies, juntament amb els seus germans petits, Lleongi, Eupropi i Àntim.

Lísies pretén fer canviar l'opinió dels cinc germans sotmetent-los a diverses tortures, que Fra Angèlico representa en una sèrie de pintures que formaven part d'un retaule sobre la vida dels sants que estava a l'església de Sant Marc a Milà⁸.

La primera de les tortures és la de llençar els germans al mar des d'un espadat. En el quadre de Fra Angèlico es veu en el primer pla els cinc germans davant Lísies; en segon pla es veu al centre del quadre com els tiren per un espadat i a l'esquerra com són salvats pels àngels.

Veient que la seva acció ha estat ineficaç, Lísies proposa cremar-los, però les flames no cremen els cinc germans sinó que es dirigeixen contra els torturadors, que han de fugir per no cremar-se.

Seguidament assagen la crucifixió, durant la qual són objecte d'una lapidació, que també els deixa indemnes. Finalment, opten per la decapitació, que acaba amb la vida dels cinc germans.

El miracle de la cama trasplantada

El miracle de la cama trasplantada el van fer els Sants Metges a un sagristà de l'església dedicada als sants Cosme i Damià de Roma, de nom Justinà. El pobre home patia

d'un dolor insuportable en una cama, que es va curar quan els sants, amatents als seus precs de trobar la manera d'eliminar el dolor, li canviaren, mentre dormia, la cama malalta per una de sana, obtinguda d'un esclau abissini mort el dia abans^{9,10}.

Es pot considerar que el miracle de la cama trasplantada és una transposició al món cristià del tractament conegut com *incubatio*, propi de la medicina grega, en el qual el malalt era rebut en un temple d'Asclepiades (Esculapi en terminologia llatina), on passava la nit. Primer, pregava als déus, després dormia i l'endemà explicava el somni que havia tingut aquella nit als sacerdots, els quals l'interpretaven, ja que eren els que coneixien el llenguatge dels déus, i aplicaven el tractament més idoni. En el cas de la intervenció quirúrgica dels Sants Metges, el sagristà de Roma dorm en el seu temple i invoca l'ajuda dels sants, els quals, per mandat de Déu, fan el trasplantament que el curarà.

Al despertar-se, el sagristà no té dolor, i en mirar-se la cama s'adona que és de color negre. Acompanyat pels seus familiars va al cementiri de l'església romana de Sant Pere *in vincula* i troben, en el taüt on havien enterrat l'esclau negre, la cama amputada del sagristà i veuen que al negre li falta una cama.

La primera representació pictòrica del miracle explicat a *La llegenda daurada* de Jacques de la Voragine és de Matteo dei Pacino (segle XIV), que il·lustra amb detall la història (Figura 1). A l'esquerra, els sants discuteixen com ha anat la intervenció, mirant el malalt a qui han trasplantat la cama dreta, i a la dreta del quadre es veu la cama del malalt al taüt de l'esclau mort alhora que els sants porten la cama de l'esclau negre cap a l'habitació del malalt.

FIGURA 1. *Miracle de sant Cosme i sant Damià*. Matteo di Pacino, Maestro della Capella Rinuccini (1360-70), North Carolina Museum of Art

En totes les representacions del miracle es veu el malalt al llit i els dos cirurgians, Cosme i Damià, al costat. En algunes hi ha altres persones al voltant del llit o àngels que, diríem, fan d'infermers.

Sorprenentment varia la cama amputada que els artistes han pintat. En alguns casos és la dreta i, en altres, l'esquerra. També es diferencien perquè a vegades no es veu el cos del donant (Figura 2), en altres és als peus del llit del malalt (Figura 3) i en altres és dins un taüt. En alguna de les representacions sembla que l'esclau negre estigui viu i queixant-se de dolor.

Fins i tot es veu algun error, com és que no s'ha amputat la mateixa cama al malalt i a l'esclau, sinó la dreta en un i l'esquerra a l'altre, i també és destacable l'absència de sang en el llit del malalt després de l'amputació, cosa que no hauria d'estranyar perquè es tracta d'un miracle. En la majoria de pintures no es veuen lesions en la cama amputada; això impedeix fer un diagnòstic de la malaltia de la cama, fet que faria sospitar que el dolor del malalt podria ser per una malaltia isquèmica com la tromboangiïtis obliterant.

Diversos pintors espanyols van pintar el miracle de la cama negra. Un d'ells, Pedro Berruguete, treballà a Castella. La seva versió és l'únic fragment d'un retaule que va pintar per la Reial Col·legiata de Covarrubias (Burgos). També treballà a Castella el Maestro de Los Balbases, identificat amb el pintor Andrés Sánchez de Oca, de qui es tenen poques dades de la seva vida.

També el retratista dels reis Ferran el Catòlic i Carles V, Fernando del Rincón (1460-1525), pintà el miracle (Figura 3). En la pintura es veu el malalt adormit, aguantant una branca de mandràgora, que potser evoca que el somni del sagristà fos induït per la planta, i a sant Cosme que acaba de posar la untura que ha de fer que s'enganxi la cama negra, que està a terra al costat del llit. En el quadre, Rincón hi pinta un segon miracle, a l'angle inferior dret, on es veu un home expulsant una serp per la boca, que s'hauria empassat dormint i li hauria causat la mort.

A Catalunya es conserven dues representacions del miracle de la cama trasplantada. Una a la capella de Sant Cosme a la Catedral de Barcelona, pintada per Miquel Nadal, deixeble de Bernat Martorell, i l'altra de Jaume Huguet, a la catedral de Terrassa. La primera destaca entre totes les altres perquè la cama trasplantada és blanca (Figura 4). La pintura de Nadal és al retaule dels sants Cosme i Damià de la catedral de Barcelona. S'ignora la raó per la qual la cama empeltada al sagristà és blanca, ja que hi havia molts esclaus negres a la Barcelona del segle xv i la seva presència no estranyava ningú. S'estima que n'hi havia de vint a trenta mil, que s'havien importat com a mà d'obra després de la caiguda demogràfica de Barcelona arran d'epidèmies de pesta. Potser Nadal pretenia atenuar la reacció psicològica negativa del sagristà si s'hagués vist

FIGURA 2. *El somni d'un sagristà*. Maestro de Los Balbases (c. 1495). Església dels sants Cosme i Damià, Burgos

FIGURA 3. *Miracle de la cama trasplantada*. Atribuït a Fernando del Rincón (c. 1500), Museu del Prado, Madrid.

amb una cama blanca i una altra negra, inconvenient que no va amoïnar els altres pintors.

La pintura de Jaume Huguet sobre el miracle de la cama negra, que és al retaule dels sants Abdó i Senén, a la catedral de Terrassa, segueix en canvi el patró usual, de representar una cama negra. La seva pintura és encara més realista, perquè al fons de la imatge es veu en segon pla l'acte de l'amputació de la cama de l'esclau negre.

FIGURA 4. Fragment del retaule dels sants Cosme i Damià de Miquel Nadal, Catedral de Barcelona

FIGURA 5. Miracle de sant Cosme i sant Damià, de Juan Correa de Vivar, Museo de Navarra. Pamplona

Quan la devoció als sants Cosme i Damià arriba a l'Amèrica hispana es construeixen esglésies dedicades als Sants Metges. En una capella de la catedral de Mèxic DF hi ha un quadre, que també representa el miracle, pintat per Salvador López Dávalos, pintor de l'escola castellana que té molt reconeixement.

Una pintura del pintor toledà del segle XVI, Juan Correa Vivar, està conservada al museu de Navarra (Figura 5). Ubicat en el que va ser l'Hospital de Nostra Senyora de la Misericòrdia fins l'any 1932, va ser adquirit el 1968 a la botiga d'un antiquari de Saragossa per 250.000 pessetes.

Els sants Cosme i Damià van vestits de militars romans, potser per situar-los millor en l'època en què es va produir el miracle, segons el criteri del pintor.

Els atributs dels sants

Es coneixen com atributs dels sants aquells elements de la indumentària o del seu cos així com el tipus d'objectes que duen que permeten la seva identificació. Els pintors o escultors de figures de sants o de santes tenen habitualment en compte aquests elements. Exemples d'atributs són la palma —que és signe d'haver patit martiri—, les claus del cel que duu sant Pere, la creu en aspa on van crucificar Sant Andreu, el gos que acompanya sant Roc —que sempre duu unes croses i mostra una cama nua amb una úlcera— o la safata on porta els ulls Santa Llúcia, entre molts altres.

Els sants Cosme i Damià es representen vestits amb una toga llarga, com duien els metges a l'edat mitjana —que és l'època en què molts pintors representen els sants en els seus quadres— i duen el cap cobert amb un birret. A les mans porten objectes propis del seu ofici, un pot d'ungüent, un flascó de vidre per fer uroscòpia —és a dir, examinar el color i els pòsits de l'orina, que era el procediment diagnòstic més utilitzat— i una espàtula per estendre la crema.

La devoció als sants Cosme i Damià

Immediatament després del martiri es començà a considerar que sant Cosme i els seus germans havien mort en santedat. El papa Fèlix IV, amb papat de 526 a 530, va fer edificar una basílica que es posà sota l'advocació dels sants Cosme i Damià en el lloc on havia estat el fòrum romà; començà d'aquesta manera la veneració dels sants a Roma. Fragments d'ossos i de roba dels sants comencen a circular per Europa com a relíquies. L'espasa amb què van decapitar els sants és portada a la catedral d'Essen, a Alemanya, on encara es conserva ara.

Al món occidental, a les esglésies o capelles dedicades als sants sol haver-hi escultures en pedra o fusta que representen els dos sants i també a les dels països de religió bizantina, on també hi ha molta devoció, que es manifesta en el gran nombre de mosaics i icones que els representen.

El patronatge dels sants Cosme i Damià

La vinculació dels sants Cosme i Damià amb els metges comença l'any 1268, quan el gremi de cirurgians-barbers de París els escull com a patrons i els inclou en la denominació del gremi, que es dirà *Confrérie de Saint-Côme et Saint-Damien*. La confraria i el seu col·legi s'instal·len a les dependències de l'església de Sant Cosme i Sant Damià.

Els prohoms barbers i cirurgians de Barcelona estableixen el 1400 la seva confraria gremial sota l'advocació de sant Cosme i sant Damià, a l'església del convent del Car-

me. Els confreres es comprometen a atendre les necessitats dels seus membres en cas de malaltia o mort i a seguir un període formatiu de cinc anys de durada. També es creen confraries de sant Cosme i sant Damià a Reus, el 1471, i a Mallorca, el 1489.

A París es canvia el nom de la *Confrérie* pel de *Collège Saint-Côme*, per remarcar que el seu objectiu fonamental és la formació dels seus afiliats. Aquest col·legi subsisteix fins 1713, quan es converteix en l'*Académie Royale de Chirurgie* de París.

Aquesta denominació de les estructures gremials, que es posen sota l'advocació dels Sants Metges, determina que la gent els consideri els patrons dels metges. Fa força temps, en el nostre país es va instaurar l'hàbit, avui desaparegut, que els metges no visitessin el dia 26 de setembre, que és el dia dels sants, tret de casos d'extrema gravetat, considerant que aquell dia els sants vetllarien pels malalts. Els estudiants de medicina no anaven a classe i feien gresca pels carrers, ruixant amb aigua els passants amb una xeringa.

A més de ser patrons dels metges, aquests sants són també patrons de nombroses ciutats. En algunes d'elles el patronatge prové de la suposada intercessió dels sants perquè s'aturés alguna plaga, com es manifesta en alguns goigs que se'ls ha dedicat.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Sant patró. Viquipèdia: https://ca.wikipedia.org/wiki/Sant_patr%C3%B3 Accés el 28 de desembre de 2020.
2. Matthews LG. SS Cosmas and Damian - Patron saints of medicine and pharmacy. Their cult in England. *Med Hist.* 1968 Jul;12(3):281-8.
3. Martínez Godínez G. Los santos patronos de la medicina, la cirugía y la odontología. *Med Int Méx.* 2019;35(4):585-93.
4. Androutsos G, Diamantis A, Vladimirov L. The first leg transplant for the treatment of a cancer by Saints Cosmas and Damian. *J BUON.* 2008 Apr-Jun;13(2):297-304.
5. Walker Vadillo MA. Los santos médicos Cosme y Damián. *Revista Digital de Iconografía Medieval.* 2011;III(5):51-60.
6. Jacques de la Voragine. *La légende dorée.* Paris: Gallimard; 2004.
7. Friedlaender GE, Friedlaender LK. Saints Cosmas and Damian: Patron saints of medicine. *Clin Orthop Relat Res.* 2016;474:1765-9.
8. López Campuzano J. Iconografía de los Santos Sanadores (II): San Cosme y San Damián. *Anales de Historia del Arte*, 6. Madrid: Servicio Publicaciones UCM; 1996.
9. Rinaldi E. The first homoplastic limb transplant according to legend of Saint Cosmas and Saint Damian. *Ital J Orthop Trauma.* 1987;13:393-406.
10. Peltier LF. Patron saints of medicine. *Clin Orthop Relat Res.* 1997;334:374-9.
11. Jović NJ, Theologou M. The miracle of the black leg: Eastern neglect of Western addition to the hagiography of Saints Cosmas and Damian. *Acta Med Hist Adriat.* 2015;13(2):329-44.
12. Maggioni F, Maggioni G. A closer look of depiction of Cosmas and Damian. *Am J Transplant.* 2014;14:494-6.
13. Palafox D, Rodríguez Rom R, Valdés Corona LF. El milagro de San Cosme y San Damián: el comienzo del trasplante de tejido compuesto. *Cir Plast.* 2011;21(2):111-4.